

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *НАРОД* У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ
ТВОРАХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-139-152>**Маргарита Кравченко,**

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови і журналістики

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7201-3300>

У статті охарактеризовано лексико-семантичне наповнення концепту *народ* у публіцистиці Б. Грінченка, виокремлено асоціативно-образні та ціннісні його складники. Для реалізації цього завдання авторка послуговувалася описовим методом та прийомами лексико-семантичного аналізу значень лексем. Підкреслено, що мовна нехудожня творчість Б. Грінченка була свідомою роботою автора щодо розвитку поліфункціональності української мови, практичним доказом її самостійності й самодостатності з погляду лексичних, словотворчих і синтаксичних засобів мови. Цьому сприяло уведення в український публіцистичний дискурс кінця XIX – початку XX століття значної кількості суспільно-політичних термінів, які демонструють компонентний склад і семантичні зв'язки багатьох лексичних полів, зокрема й лексеми *народ*, котру визначаємо ядром концепту, уособленням колективної пам'яті, духовних цінностей і культурного досвіду нації. Епітети, вжиті при найменуванні *народ*, не лише уточнюють і конкретизують значення лексеми, а й підкреслюють соціальні, економічні та просвітні ознаки поняття *народ*.

Концепт *народ* у публіцистичних творах Б. Грінченка репрезентований п'ятьма лексико-семантичними полями, компоненти яких актуалізують його асоціативно-образні й контекстуальні зв'язки. За допомогою характеристичних епітетів *темний*, *пригнічений*, *зубожений*, *стоптаний* Б. Грінченко-публіцист прагне не лише зробити мову, думку емоційнішою, виділити асоціативно-образні показники поняття, але й передати реальний стан речей, перейти від загального до конкретного, підкреслити соціальні, економічні та просвітні ознаки поняття *народ*. З лексемою *народ* тісно пов'язаний прикметник *народний*, поєднаний зазвичай з іменниками на позначення абстрактних понять, педагогічних реалій, адміністративних установ, явищ літератури. Приядерну зону концепту *народ* складають найменування *люд*, *простолюд*, *людськість*. Лексеми синонімічного ряду *плем'я*, *народність*, *нація*, *національність*, *націонал*, *українство*, *українець* утворюють окреме семантичне поле. Особливостями функціонування цих лексем у нехудожніх текстах Б. Грінченка є те, що існує і диференціація семантичних відтінків цих слів, і нормативно-часова,

обмежена історичною реальністю. Репрезентантами концепту *народ* є також окремі найменування спорідненості і свояцтва, що активно вживаються в експресивних публіцистичних текстах: *сім'я, брати, родичі, сини*.

Ключові слова: концепт *народ*, лексико-семантичне поле, ядро концепту, приєднарна зона концепту, лексика спорідненості і свояцтва.

Kravchenko Marcharyta. Verbalization of the concept of the people in the publicistic works of Borys Hrinchenko

The article characterizes the lexical-semantic content of the concept *the people* in the publicistic works of B. Hrinchenko and identifies its associative-imagery and value-based components. To accomplish this task, the author employs a descriptive method along with techniques of lexical-semantic analysis of word meanings. It is emphasized that B. Hrinchenko's non-fiction linguistic creativity was a conscious effort aimed at developing the multifunctionality of the Ukrainian language, serving as practical evidence of its independence and self-sufficiency in terms of lexical, word-formative and syntactic means. This was facilitated by the introduction into Ukrainian publicistic discourse of the late 19th and early 20th centuries of a significant number of socio-political terms, which demonstrate the component structure and semantic connections of many lexical fields, including the lexeme *the people*, defined as the core of the concept and as the embodiment of collective memory, spiritual values, and cultural experience of the nation. The concept *the people* in B. Hrinchenko's publicistic works is represented by five lexical-semantic fields.

Keywords: concept of *the people*, lexical-semantic field, core of the concept, near-core zone of the concept, vocabulary of kinship and affinity.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Термін *концепт* як компонент свідомості людини та її знань про світ є предметом дослідження філософів, психологів, лінгвокогнітивістів, лінгвокультурологів та представників інших гуманітарних наук. У зміст концепту входять свідчення про об'єкти навколишнього світу, їхнє структурування, взаємозв'язки, властивості. Концепт репрезентує відомості про те, що людина знає, думає, прогнозує, як уявляє об'єкти світу. У лінгвокультурології під концептом зазвичай розуміють «комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, що співвідноситься з поняттям, ментальний прообраз», ідею поняття, саме поняття. «У мові концепт має певне ім'я, оскільки

реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а через мову». У логіці – це сутність знака (імені); загальна думка, формулювання; у когнітивній лінгвістиці – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; у комунікативній лінгвістиці і психолінгвістиці – це «оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку» (Загнітко, 2012, с. 98–99).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт *народ* – один із центральних у гуманітарних науках України, адже через нього осмислюється ідентичність, культура, історія та ментальність українців. Його досліджували і філологи, і філософи та історики, а також соціологи, починаючи з середини ХІХ століття. Одним із перших, хто розглядав концепт *народ* як мовно-культурний феномен, був Олександр Потебня. У своїх працях «Думка і мова», «Мова і народність» він підкреслював, що мова – це форма народного духу, а тому поняття *народ* нерозривно пов'язане з національною мовою. Протестуючи проти національного гноблення, учений обґрунтовував право кожного народу розвивати свою культуру рідною мовою, бо «*немає мови й наріччя, які б не були здатні стати знаряддям необмежено різноманітної й глибокої думки*» (Пісчун, 2023). Діти мають здобувати освіту рідною, а не чужою мовою. Денаціоналізацію О. Потебня прирівнював до духовного розтління (Там само). Юрій Шевельов (Шерех) аналізував поняття *народ* у контексті розвитку української мови, культури та ідентичності, наголошуючи на історичній самостійності українського народу (Шевельов, 1998).

Сучасні вчені студіюють концепт *народ* у різних площинах: «Низка дослідників розглядає його представленість у текстах художньої літератури й публіцистики» (Кононенко, 2014, с. 111). Зокрема, у монографії К. Голобородька звернено увагу на індивідуально-авторське, художнє увиразнення когніотипу *народ* у мовосфері О. Олеся (Голобородько, 2011, с. 226–238). І. Стоянова описала семантичний простір концепту *народ* у дискурсі антиутопії (зіставний аспект) (Стоянова, 2009, с. 109–119).

У соціокультурному аспекті концепт *народ* постає як уособлення колективної пам'яті, духовних цінностей і культурного досвіду нації. Народ – це не лише етнічна спільнота, нація, об'єднана мовою й традицією, а передусім морально-культурний суб'єкт, що визначає систему життєвих смислів суспільства. Українські мислителі – Мирослав Попович, Сергій Кримський, Іван Дзюба – наголошували, що саме через народ реалізується тяглість історії, передається світогляд і формується ідентичність (Степико, 2011, с. 51–52). У фольклорі та літературі образ народу символізує витривалість, волелюбність і гідність, а в сучасному дискурсі набуває громадянського звучання – як спільнота людей, об'єднаних не лише спільним минулим, а й відповідальністю за спільне майбутнє.

Методи дослідження. Завдання нашого дослідження вбачаємо в тому, щоб охарактеризувати лексико-семантичне наповнення концепту *народ* у публіцистиці Б. Грінченка, виокремивши асоціативно-образні та ціннісні його складники. Для з'ясування цього питання послуговуємося описовим методом та прийомами лексико-семантичного аналізу значень лексем, що наповнюють семантичне поле концепту *народ*.

Виклад основного змісту. Науково-популярна і публіцистична творчість Б. Грінченка є важливим джерелом для вивчення історії української літературної мови, зокрема: студіювання теоретичних позицій дослідника-мовознавця; відображення мовностильової практики літературно-критичних і наукових досліджень; фіксації філологічної, педагогічної та суспільно-політичної термінології, книжних виразів; вивчення процесу формування мовомислення, зокрема й семантизації знакових для українського суспільства понять.

Науково-публіцистична й науково-популярна практика вченого виявила такі основні функціонально-стильові особливості, як інформативність, логізація змісту, мінімізовані емоційність висловів та вживання розмовної лексики, фразеологізмів, орієнтація на підготовлену (чи не підготовлену) аудиторію, виокремлення характерних терміногруп, послуговування простими ускладненими та складними синтаксичними структурами, апеляція до міркувань науковців, наявність поширених виносок уточнювального змісту, полемічність лексико-синтаксичних моделей (питально-окличні речення, непряма та пряма мова), презентація духовних цінностей українців, опора на етнічну пам'ять і культуру українського народу.

Протягом усього творчого життя Б. Грінченко виношував, плекав, втілював у практичній роботі ідею просвіти рідного народу, яка, на його думку, повинна реалізуватися через освіченість простих людей засобами національної літератури за участю справжньої національної інтелігенції, що вболіває за піднесення рідного краю, української мови як мови викладання. Визнані також заслуги вченого у забезпеченні поліфункціональності української літературної мови. У його статтях, виступах у пресі, в особистому листуванні, у навчальній літературі, у рецензіях та життєписах, одне слово, – у нехудожній мовній практиці публіцистичного, педагогічного та літературно-критичного змісту простежується функціонування слів із лексико-тематичних груп *Україна, народ, робота, школа, мова, література*, кожне з яких вважаємо ядром окремого концепту, хоч нерідко їхні семантичні поля перетинаються.

М. Жовтобрюх підкреслював: «Вихід українського письменства за межі селянської тематики зумовив появу в українській літературній мові нових тематичних груп лексики. Практично ці групи вже існували в живому мовленні нечисленної української інтелігенції, яка засвоювала їх одночасно з опануванням надбаннями культури» (Жовтобрюх, 1970, с. 229). Як зазначає Л. Симоненко, «термін як представник лексичної системи мови, з одного боку, характеризується однозначним

співвіднесенням: одне поняття – один термін, з другого, – будучи знаком загальнономовного словника, зазнає впливу лексико-семантичних процесів, характерних для мови в цілому» (Симоненко, 1991, с. 26).

Період кінця XIX – початку XX ст. характеризувався не лише інтенсивністю розвитку книжних лексичних елементів, але й виробленням літературно-наукових способів викладу інтелектуальної інформації. Природно, що певний тип інформації зумовлює словесне наповнення висловлювань, де виокремлюються наскрізні лексико-тематичні групи, а це вимагає характерних синтаксичних засобів організації повідомлення. Названі елементи є носіями загальних функціонально закономірних та індивідуальних рис мови.

Концепт *народ* у публіцистичних творах Б. Грінченка об'єднує кілька лексичних груп слів зі значеннями: 1) територіальне об'єднання людей; 2) об'єднання людей за етнічною ознакою; 3) соціально активна група людей; 4) соціальні верстви; 5) об'єднання за спорідненістю.

Ядерним є слово *народ*, що вживається на позначення: а) непанівного класу (табору): *Вся країна розбилася на два виразні табори – панів та мужиків, інтелігенцію та народ* (Грінченко, 1994, с. 37); б) населення країни: *Тридцять років уже минуло, як зреклася вона (Х. Алчевська – М. К.) свого рідного краю і працює досить щиро, щоб змоскалити наш народ* (Грінченко, 1994, с. 39); в) об'єднання людей за етнічною ознакою: *...сформувавши Швейцарію, Австрію та Північні Американські Сполучені Держави, – це все держави, складені з неоднакових зовсім народів, і таких навіть начебто ворожих, як німці та французи* (Грінченко, 1994, с. 75). Виявлена текстова багатозначність слова *народ* не відображена в «Словарі» (Грінченко, 1907 – 1909). Означення *свій, наш* виділяє лексему *народ* як таку, що має відношення до населення України і підкреслює ціннісні показники номена (історично складена спільнота, носій культури, традицій).

Щодо виділеного нами другого значення, то воно конкретизується в контекстах, де лексема *народ* сполучається не лише з присвійними займенниками *свій, наш*, але й із прикметниками *український, слов'янський, рідний, галицький, буковинський*: *Вона (Х. Алчевська – М. К.) читає та розповсюджує московські книжки поміж українським народом...* (Грінченко, 1994, с. 40); *Не соромлячись розповсюджувати такі виразні неправди, москвофіли вневнили деяку частину з галицького та з буковинського народу...* (Грінченко, 1994, с. 124).

За допомогою ж характеристичних епітетів *темний, пригнічений, зубожений, стоптаний* Б. Грінченко-публіцист прагне не лише зробити мову, думку емоційнішою, виділити асоціативно-образні показники поняття, але й передати реальний стан речей, перейти від загального до конкретного, підкреслити соціальні, економічні та просвітні ознаки поняття *народ*: *...мусимо працювати на користь темного народу, пригніченого лихою долею...* (Грінченко, 1994, с. 71); *І се тоді інтелігенція розжоврює братовбивчу війну, нерозумну зненависть, коли*

зубожений, стоптаний народ, забувши, хто він є і що він є, стогне у безмірному убозтві... (Грінченко, 1994, с. 128).

Із лексемою-центром *народ* безпосередньо пов'язаний прикметник *народний*, що поєднується з іменниками на позначення: а) абстрактних понять (*добробут, справа, потреби*): *Таким побитом, зв'язавши національну справу з справою народного добробуту, українські націоналі-народолюбці можуть нашу народну справу значно посунути наперед* (Грінченко, 1994, с. 110); б) педагогічних реалій (*школа, освіта, просвіта*): *Народна школа на Україні російській зовсім не дає освічених селян...* (Грінченко, 1994, с. 110); в) адміністративних установ (*суд*): *...в народному суді, у законах... дбають, щоб рідна мова найширше панувала серед української інтелігенції* (Грінченко, 1994, с. 110); г) явищ літератури (*література, пісня*): *...така реформа – необхідна річ, розвиваючи народну літературу та проводячи її на село* (Грінченко, 1994, с. 111).

Б. Грінченко у своїх нехудожніх творах уживає й синонімічні відповідники лексеми *народ* – *люд, простолюд, людськість*. Ці найменування складають приядерну зону концепту й можуть виступати як лексико-словотвірні, так і семантичні варіанти, оскільки книжне слово *людськість* набуває предметно-збірного значення ще в 60-х роках XIX ст. (Грінченко, 1907, I, с. 388; Муромцева, 1985, с. 17). Наприклад: *...хіба ж можна се полічити до літератури про сільський люд український...; ...і візьмемо собі все гарне, правдиве, високе і людяне, що виробила за свого життя людськість...* (Грінченко, 1994, с. 134).

Із лексемою *народ* взаємодіє мікрогрупа найменувань на позначення людини за соціальним станом чи типом діяльності, у якій функціонально навантаженими стали й назви *мужик, селянин, хлібороб*: *Що денаціоналізація українського селянина є справді деморалізацією...* (Вартовий, 1896, с. 249); *І галицькому й буковинському хліборобові живеться дуже погано* (Грінченко, 1994, с. 124).

У соціально-суспільній градації Б. Грінченка одним із основних є й поняття *українська (національна) інтелігенція* з синонімом *патріотична інтелігенція*. Ці поняття піддаються здебільшого зниженій оцінці, створюваній прикметниками зі значенням 'непрацьовитий', 'незгуртований', 'байдужий'. Наприклад: *...почути про основи нашої історії трапляється, можна сказати, тільки деяким щасливішим одиницям з нашої патріотичної інтелігенції* (Грінченко, 1994, с. 49); *Не ліпше й з інтелігенцією. Безправно-рабська, денаціоналізована, лінива, неенергічна, не здатна до видержаної сталої боротьби, до праці на добро й щастя свого народу...* (Гримач, 1897, с. 217); *...справжня національна інтелігенція така мала і така безсила, лінива та не солідарна поміж себе, як у нас* (Грінченко, 1994, с. 41).

У науково-публіцистичних контекстах простежується чітке розрізнення узагальнювального й конкретного значення лексем

інтелігенція та інтелігент, причому епітети до останньої позначають національну належність: Власне, у нас нема української інтелігенції, а є тільки нарізні українські інтелігенти (Грінченко, 1994, с. 47).

Публіцистичність вислову виявляється у прикладкових характеристичних утвореннях типу *інтелігент-патріот: Як виробляє собі наш інтелігент-патріот історичні погляди?* (Грінченко, 1994, с. 49) або в порівняльних конструкціях, де негативна оцінність викладена у формі судження: *Еге, Шевченко з трупів поробив живих людей, бо що таке до нього були українські інтелігенти як українці, коли не трупи?* (Грінченко, 1994, с. 72).

Значення 'об'єднання людей за етнічною ознакою' репрезентоване лексемами синонімічного ряду *плем'я, народність, нація, національність, націонал, українство, українець*, що утворюють окреме семантичне поле концепту *народ*. Особливостями функціонування цих лексем у нехудожніх текстах Б. Грінченка є те, що існує і диференціація семантичних відтінків цих слів, і нормативно-часова, обмежена історичною реальністю. Отже, *плем'я* співвідноситься з періодом князівства: *Але ж се плем'я (українське – М. К.) жило своїм державним життям за князів до нападу татарського!* (Грінченко, 1994, с. 74); поняття *народність* уживається стосовно періоду XVII–XVIII ст.: *Ні, з української історії можна виводити тільки те, що українська народність зустріла на своєму історичному шляху ворогів своєї державності, мусила з ними боротись довго і завзято...* (Грінченко, 1994, с. 74), а термін *нація* Б. Грінченко пов'язує з часом появи творів Т. Шевченка, у яких висловлюється ідея національної самобутності українського народу: *Завсігди і скрізь у Шевченка український народ – самостійна українська нація, і він вимагає їй всіх тих прав, які звичайно належать кожній нації* (Грінченко, 1994, с. 71). Хоча таке семантичне й понятійне розрізнення не завжди послідовно витримується, публіцист послуговується терміном *народність* ширше – стосовно недержавного життя українців: *Українська народність не має своєї державності, і її національні заходи стривають навіть ворожість од державного режиму* (Грінченко, 1994, с. 107), а також абсолютним синонімічним відповідником іменника *народ*, пор.: *Не можу згодитися з тим зараз, що народність і мужик зовсім не одно, – тим можна сміятися з мужика, зовсім не глузуючи з народності* (Грінченко, 1994, с. 56), вкладаючи в це суспільствознавче поняття широкий об'єднувальний (і територіальний, і національно-культурний) смисл.

Нація для Б. Грінченка – це, перш за все, поняття для: а) розрізнення народів за мовною ознакою: *Мужик навіть не знає, що є нації, що можуть існувати нації. Все, до чого він дорозумувався, се віра... Таким побитом, плутаниця страшенна, плутаниця до того, що спершу навіть здається мужикові чудним, як скажеш йому, що всі французи розмовляють тільки по-французькому* (Грінченко, 1994, с. 37–38); б) за територіальною й адміністративною незалежністю:

...що коли *вкраїнський народ* є справжня **нація**, то не може вона не мати... **право автономного життя**... (Грінченко, 1994, с. 76).

Якщо в наукових узагальненнях Б. Грінченко використовує поняття *українська нація, польська нація, культурно-освічена нація*, то в емоційно-оцінних контекстах з'являються й інші публіцистично марковані епітети: *...дійдіть до свідомості, що ви є синами великої самостійної нації; ...тільки тоді, коли всі люди (а не деякі тільки), будуть справді вільні, тільки тоді можна назвати націю вільною* (Грінченко, 1994, с. 68).

Поняття *національність* також є часто вживаним у нехудожніх текстах. Одним із його синонімічних відповідників є словосполучення *національне ім'я*: *Тим наш мужик не знає навіть свого національного імені* (Грінченко, 1994, с. 37). У своїй статті «Твори світової літератури на селі» (1906 р.) Б. Грінченко дав визначення цього ключового поняття публіцистики: *...хоч поки що й далекого, але все ж неминучого часу, коли люде перестануть ділитися на класи, і кожна національність стане однією спілкою рівноправних культурних, освічених громадян...* (Грінченко 1994, с. 95).

Іменник *націонал* та його відповідники *український націонал, українець-націонал, націонал-народолюбець* є синонімами загальноживаної лексеми *патріот*, пор.: *Се – українські націонали, українські патріоти – не ті, що вміють тільки зітхати, а ті, що вміють і рук до діла прикладати* (Грінченко, 1994, с. 39) і под.

Окрім цих слів, на позначення об'єднань людей за етнічною ознакою, Б. Грінченко вживає в номінативній функції конкретні назви типу *українець* та відповідне збірне найменування *вкраїнство*, наприклад: *Еге, пан забув, або не хоче пам'ятати, що він – українець* (Грінченко, 1994, с. 37); (Драгоманов – М. К.) *жальється, що його опоненти не по правді виводять з його космополітизму, що мовби він зрадив українство, і через те відкидають геть його роботи* (Грінченко, 1994, с. 135).

В іронічно-публіцистичному контексті лексема *українець* співвідноситься з розмовною назвою *землячок*: *...наш землячок, коли тільки він не стоїть на національному ґрунті, завсідги силкується показати, що він... більший москаль, ніж сам москаль* (Вартовий, 1906, с. 119).

Значення 'соціально активна група людей' передають лексеми *маси, громада, громадянство, громадськість, громадянин*. Ця мікрогрупа взаємодіє з ядерним поняттям *народ*, що простежується навіть у контексті, коли стають взаємозамінними слова й словосполучення *народні маси, народ, український народ* (Грінченко, 1994, с. 104). Особливістю слововживання названих лексем є їх характерна сполучуваність. Так, іменник *маси* сполучається з відносними прикметниками цієї ж лексико-тематичної групи, пор.: *...а багато робітників на національному полі може дати тільки велике національно-*

свідоме громадянство, великі національно-свідомі маси (Вартовий, 1906, с. 150); *...народня маса зовсім не є щось суцільне, одно...* (Грінченко 1906, с. 70); *...цілі громадські маси обняло одне могутнє почуття, одне палке поривання розбити, розвалити смердючі стіни* (Грінченко, 1994, с. 53).

Нанизані у вертикальному контексті прикметники до слова *громада* – *передова, українська, освічена, культурна* – допомагають створити ідеальний образ української інтелігенції: *...обидві сі літератури зійдуться до купи тоді, як зійдеться до купи народ з інтелігенцією в одну освічену культурну громаду* (Грінченко, 1994, с. 41).

Нове для літературної мови кінця ХІХ ст. слово *громадянство* є відповідником загальновідомої номінації *товариство*, пор.: *Громадянству тим важко відрізнити формальних українофілів од справжніх українських націоналів...* (Грінченко, 1994, с. 103). У праці «Листи з України Наддніпрянської» автор так уточнює значення нововживаного слова: *...уряд змушений був до того, що зробив, дужим могутнім рухом, пориванням нашого громадянства (суспільності), так само, і звернувши потім на шлях реакційний...* (Грінченко, 1994, с. 52). Публіцист поєднує цю назву, як більшість інших іменників цієї мікрогрупи, з експресивними епітетними означеннями: *Взагалі справу вкраїнської просвіти повинно взяти на себе саме вкраїнське свідоме громадянство...* (Вартовий, 1906, с. 121).

Уживає Б. Грінченко й слово *громадськість* як узагальнено-абстрактне позначення населення країни: *Ні, він (Шевченко – М. К.) сміливо відкидає всі, і найсвятіші на погляд форми людської громадськості, скоро впевниться, що вони не годяться з правдою та шкодять людям* (Грінченко, 1994, с. 69).

Функціонально навантаженим у цьому лексичному полі є прикметник *громадський*, що стосується: а) суспільно-політичних назв (*лад, присуд*): *Інший лад громадський, інша, а не сьогоднішня попівсько-поліцейська правда уявлялася поетові...* (Грінченко, 1994, с. 69); *Поки держався на Вкраїні свій лад, свій громадський присуд...* (Грінченко, 1917, с. 26); б) абстрактних понять (*робота, діяльність, життя, інтерес, справа*), наприклад: *Віче міркувало про громадські справи...* (Грінченко, 1917, с. 6); *...шкодить одна велика страшenna вада: наша несолідарність, наше невміння задля інтересів громадських зректися інтересів вузьких...* (Грінченко, 1994, с. 46); в) суспільних об'єднань (*група*): *...якби він знаходив собі підмогу та підпору в якій громадській групі, то не доходив би він так скоро до безнадійності...* (Грінченко, 1994, с. 47).

У літературно-публіцистичній мові цього періоду, як відомо, нового соціально-політичного значення набувають лексеми – назви спорідненості. А. Бурячок таке явище охарактеризував як «розширення семантики синонімічного ряду», «тенденція до експресивного оновлення синонімів шляхом функціонально-стилістичного перерозподілу»

(Бурячок, 1983, сс. 187, 220). Уводять їх в експресивні публіцистичні контексти і Б. Грінченко, вживаючи слова *сім'я, брати, родичі, сини*. Так, в один ланцюг можуть потрапити лексеми *народ–сім'я–брати–діти*, утворюючи спадний ампліфікаційний ряд, де «зменшується» кількісне значення: *Він (Шевченко – М. К.) спершу обнімає оком усі слов'янські народи і розуміє їх як одну сім'ю, народи ті вважає за братів і плаче гіркими сльозами, бачачи, як вони роз'єднались, як старих слов'ян діти впились кров'ю* (Грінченко, 1994, с. 65); *Так саме треба знати й усю людськість і почувати себе сином великої уселюдської сім'ї* (Чайченко, 1891, с. 73). Ці ж лексеми надають поняттю асоціативно-образної конкретизації завдяки апеляції до побутової свідомості, пор.: *Нація була в його розумінні сім'єю з рівних людей-братів...* (Грінченко, 1994, с. 68); *Не тоді добре єднається народ з народом, коли вони родичі, хоч би й близькі, а тоді, коли життя їх укупи...* (Грінченко, 1994, с. 75).

У публіцистичних текстах Б. Грінченка простежуємо, що асоціації суспільно-політичних, культурних об'єднань людей з лексемою *сім'я* виникли під впливом творів Т. Шевченка, наприклад: *Ця сім'я нова, вільна буде тільки тоді, як «Люди виростуть. Умрут Ще незачатії царята...»* (Грінченко, 1994, с. 70).

Поняття *усесвітня людська сім'я* для Б. Грінченка постає явищем перш за все культурним, духовним, гуманітарним, що функціонує в оточенні характерних піднесених епітетів: *гарне, високе, людяне*, власних імен культурних діячів світу: *Гомер, Шекспір, Данте* (Грінченко, 1994, с. 134).

У Словнику Б. Грінченка зафіксовані лексеми, що належать до лексико-семантичних полів концепту *народ*: *громада – громадка – громадонька – громадочка – громадський* (Грінченко, 1907, I, с. 329); *народ – народний – народність – народовець – народовий – народолобець – народолобний* (Грінченко, 1908, II, с. 516); *націонал – національний – національність – нація* (Грінченко, 1908, II, с. 532); *українець – українка – українофіл – українофільство – українство* (Грінченко, 1909, IV, с. 331), а отже, ця лексика репрезентована як нормативна, активно вживана, пов'язана з суспільно-політичним життям 90-х років XIX століття.

Висновки. Б. Грінченко-публіцист і науковець, педагог, висловлюючи свої міркування, відстоюючи теоретичні й практичні позиції, оперував характерною книжною (суспільно-політичною, педагогічною, літературознавчою, видавничою, фольклористичною, мовознавчою тощо) лексикою, яка, залежно від жанру твору, контекстуально сполучалась із нейтральною або розмовною.

Концепт *народ* у публіцистичних творах Б. Грінченка репрезентований п'ятьма лексико-семантичними полями зі значеннями: 1) територіальне об'єднання людей; 2) об'єднання людей за етнічною ознакою; 3) соціально активна група людей; 4) соціальні верстви;

5) об'єднання за спорідненістю. Ядерним носієм концепту є лексема *народ*, що номінує представників непанівного класу (табору), подає загальну назву населення країни, називає об'єднання людей за етнічною ознакою. Проте виявлена текстова багатозначність слова *народ* не відображена в «Словарі». Епітети, вжиті при найменуванні *народ*, не лише уточнюють і конкретизують значення лексеми, а й підкреслюють соціальні, економічні та просвітні ознаки поняття *народ*, актуалізують її асоціативно-образні і контекстуальні зв'язки.

Приядерну зону складають найменування *люд*, *простолюд*, *людськість*. З лексемою *народ* тісно пов'язаний прикметник *народний*, поєднаний зазвичай з іменниками на позначення абстрактних понять, педагогічних реалій, адміністративних установ, явищ літератури. Значення 'об'єднання людей за етнічною ознакою' наповнене найменуваннями: *плем'я*, *народність*, *нація*, *національність*, *націонал*, *українство*, *українець*, що характеризуються і диференціацією семантичних відтінків, і нормативно-часовою, обмеженою історичною реальністю. Значення 'соціально активна група людей' конкретизоване лексемами *маси*, *грумада*, *громадянство*, *громадянськість*, *громадянин*. Функційно навантаженим у цьому семантичному полі лексем є прикметник *громадянський*. Окреме лексико-семантичне поле концепту *народ* складають найменування людини за соціальною градацією: *музик*, *селянин*, *хлібороб*, *вкраїнська (національна) інтелігенція*, *патріотична інтелігенція*. Репрезентантами концепту *народ* є також окремі найменування спорідненості і свояцтва, що активно вживаються в експресивних публіцистичних текстах: *сім'я*, *брати*, *родичі*, *сини*. Перспективи цього дослідження вбачаємо у вивченні особливостей вербалізації концептів *Україна*, *робота*, *школа*, *мова*, *література* в публіцистиці Б. Грінченка.

Література

- Бурячок, А. А. (1983). *Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов*. Київ : Наукова думка, 247 с.
- Вартовий, П. (1906). З українського життя. *Нова громада*. № 10. С. 118–122; № 11. С. 115–120; № 12. С. 147–155.
- Вартовий, П. (1896). Яка тепер народня школа на Вкраїні. *Житє і слово*. Т. 5. Кн. 4. С. 241–258.
- Голобородько, К. Ю. (2011). *Концептосфера мовотворчості Олександра Олеся* : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01. – українська мова. Харків, 521 с.
- Гримач, М. (1897). Література й життя [Листи з України російської]. *Зоря*. № 11. С. 217–219; № 13. С. 255–259.
- Грінченко, Б. (1906). Кулішеві твори і сільські читачі. *Нова громада*. № 6. С. 68–83; № 7. С. 53–70.
- Грінченко, Б. (1907 – 1909). *Словарь української мови* (Т. 1–4). Київ.

- Грінченко, Б. (1917). *Як жив український народ : Коротка історія України*. Київ : Друкарь, 71 с.
- Грінченко, Б. (1994). Листи з України Наддніпрянської. *Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу*. Київ, 1994. С. 37–145 (праця 1892 – 1893 рр.).
- Жовтобрюх, М. А. (1970). *Мова української періодичної преси (Кінець XIX – початок XX ст.)*. Київ : Наукова думка, 303 с.
- Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни*. Т. 2. Донецьк : ДонНУ, 350 с.
- Кононенко, М. (2014). Вербалізація концепту *народ* у текстах підручників з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів. *Філологічні науки*. №17. С. 111–121.
- Муромцева, О. Г. (1985). *Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.* Харків : Вища школа, 152 с.
- Пісчун, В. (2023). Олександр Потебня – мовознавець і громадянин. URL: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=29&idg=292> (дата звернення: 10.02.2026)
- Симоненко, Л. О. (1991). *Формування української біологічної термінології*. Київ : Наукова думка. 151 с.
- Степико, М. Т. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування* : монографія. Київ : НІСД, 336 с.
- Стоянова, І. Д. (2009). Семантичний простір концепту НАРОД у дискурсі антиутопії (зіставний аспект). *Studia germanica et romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання*. Т. 6. № 1 (16). С. 109–119.
- Чайченко, В. (1891). Популярні книжки. *Зоря*. 1891. № 1. С. 15–17; № 2. С. 37–38; № 3. С. 53–55; № 4. С. 73; № 5. С. 115–116.
- Шевельов, Ю. (1998). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : стан і статус* / авт. вступ. сл. Л. Масенко. Чернівці : Рута, 207 с.

References

- Buriachok, A. A. (1983). Formuvannia spilnoho fondu sotsialno-politychnoi leksyky skhidnoslovianskykh mov [Formation of a common fund of socio-political vocabulary of East Slavic languages]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Chaichenko, V. (1891). Populiarni knyzhky [Popular books]. *Zoria – The Star*, (1), 15–17; (2), 37–38; (3), 53–55; (4), 73; (5), 115–116 [in Ukrainian].
- Holoborodko, K. Yu. (2011). Kontseptosfera movotvorchosti Oleksandra Olesia [The conceptual sphere of speech creation by Oleksandr Oles]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. (1906). Kulishevi tvory i silski chytachi [Kulish's works and rural readers]. *Nova hromada – New community*, (6), 68–83; (7), 53–70 [in Ukrainian].

- Hrinchenko, B. (1907–1909). Slovar ukrainskoi movy [Ukrainian language dictionary]. (Vol. 1–4). Kyiv [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. (1994). Lysty z Ukrainy Naddnyprianskoi [Letters from Dnieper Ukraine]. In: *B. Hrinchenko – M. Drahomanov. Dialohy pro ukrainsku natsionalnu spravu.* (pp. 37–145). Kyiv (pratsia 1892–1893 rr.) [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. (1917). Yak zhyv ukrainskyi narod: Korotka istoriia Ukrainy [How the Ukrainian people lived: A brief history of Ukraine]. Kyiv: Drukar [in Ukrainian].
- Hrymach, M. (1897). Literatura y zhyttia [Lysty z Ukrainy rosiiskoi] [Literature and Life [Letters from Ukraine in Russian]]. *Zoria – The Star*, (11), 217–219; (13), 255–259 [in Ukrainian].
- Kononenko, M. (2014). Verbalizatsiia kontseptu narod u tekstakh pidruchnykiv z ukrainskoi movy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Verbalization of the concept of people in the texts of Ukrainian language textbooks for general education institutions]. *Filolohichni nauky – Philological sciences*, (17), 111–121 [in Ukrainian].
- Muromtseva, O. H. (1985). Rozvytok leksyky ukrainskoi literaturnoi movy v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The development of the vocabulary of the Ukrainian literary language in the second half of the XIX – early XX centuries]. Kharkiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
- Piskun, V. (2023). Oleksandr Potebnya – movoznavets i hromadianyn [Oleksandr Potebnya – linguist and citizen]. Retrieved from <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=29&idg=292> (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].
- Shevelov, Yu. (1998). Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941): stan i status [The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941): state and status]. Avt. vstup. sl. L. Masenko. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
- Stepyko, M. T. (2011). Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia: monohrafiia [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation: Monograph]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- Stoianova, I. D. (2009). Semantychnyi prostir kontseptu NAROD u dyskursi antyutopii (zistavnyi aspekt) [The semantic space of the concept PEOPLE in the discourse of dystopia (comparative aspect)]. *Studia germanica et romanica: Inozemni movy. Zarubizhna literatura. Metodyka vykladannia – Studia germanica et romanica: Foreign languages. Foreign literature. Teaching methodology*, 6, 1(16), 109–119 [in Ukrainian].
- Symonenko, L. O. (1991). Formuvannia ukrainskoi biolohichnoi terminolohii [Formation of Ukrainian biological terminology]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Vartovyi, P. (1906). Z ukrainskoho zhyttia [From Ukrainian life]. *Nova hromada – New community*, (10), 118–122; (11), 115–120; (12), 147–155 [in Ukrainian].
- Vartovyi, P. (1896). Yaka teper narodnia shkola na Vkraini [What is the public school like in Ukraine now]. *Zhytie i slovo – Life and word*, 5(4), 241–258 [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. (2012). Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]. Vol. 2. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
- Zhovtobriukh, M. A. (1970). Mova ukrainskoi periodychnoi presy (Kinets XIX – pochatok XX st.) [The language of the Ukrainian periodical press (Late XIX – early XX centuries)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2026 р.

Прийнято до друку 15.03.2026 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.